

Streszczenie

Przedmiotem rozprawy jest dziedzina czynności językowych, wykonywanych przez użytkowników języka polskiego, które w literaturze językoznawczej oraz prawniczej opisywane są jako akty mowy obrazania, znieważania lub zniesławiania. Z kolei celem jest wyeksplikowanie koniecznych i wystarczających warunków, które muszą zaistnieć, żebyśmy mogli efektywnie orzec o obraźliwym charakterze określonych wypowiedzi. Teoretycy aktów mowy eksplikują konkretne akty mowy m.in. przez sformułowanie warunków fortunności, których spełnienie przez dany akt, determinuje uznanie jego skuteczności. Ponieważ uniwersum aktów obrazania jest klasą obiektów językowych, charakteryzujących się podobieństwem rodzinnym, należy założyć, iż różne typy obrazania, konstytuowane z uwagi na rozmaite kryteria, są skorelowane z różniącymi się warunkami fortunności, choć pozostającymi względem siebie w relacjach podobieństwa rodzinnego. Tak jak „obrażanie nie jedno ma imię”, tak też jego warunki fortunności mogą różnić się w zależności od kontekstu komunikacyjnego, w którym artykułowana jest wypowiedź. Z tego względu cel pracy jest ograniczony wyłącznie do sformułowania warunków fortunności dla prototypowych aktów obrazania. Warunki fortunności, skorelowane z typami illokucyjnymi czynności językowych są ich określonymi właściwościami - zarówno strukturalnymi jak i kontekstowymi. Zidentyfikowanie ich wymaga zbudowania teoretycznego modelu, umożliwiającego wyszczególnienie różnych typów aktów obrazania i w konsekwencji, różnych typów warunków fortunności tych aktów.

Akt mowy jest rozumiany jako fuzja następujących czynności składowych: (i) czynności wypowiedzeniowej, (ii) czynności lokucyjnej, (iii) czynności illokucyjnej, (iv) czynności perlokucyjnej oraz (v) czynności referencji komunikacyjnej. Czynność wypowiedzeniowa jest działaniem polegającym na wytwarzaniu wypowiedzi w sensie fizycznym na gruncie danego języka. Wypowiedź jest rozumiana jako implementacja dowolnego wyrażenia danego języka w odpowiedni materiał fizyczny. Wykonanie tej czynności wymaga od uczestników procesów komunikacyjnych znajomości określonego języka, rozumianego jako *langue* (w opozycji do *parole*). Czynność lokucyjna jest fuzją: (i) aktu referencji semantycznej rozumianego jako intencjonalne odniesienie się agensa przy pomocy wyrażenia danego języka do istności danego świata mentalnego, (ii) aktu predykcji rozumianego jako czynność agensa polegająca na przypisaniu za pomocą wyrażenia atrybutów przedmiotowi referencji, (iii) aktu konstytuowania sytuacji rozumianego jako czynność syntezy pewnego bytu propozycjonalnego oraz (iv) aktu lokowania sytuacji w

określonym świecie mentalnym. Czynność illokucyjna jest modelowana jako (i) akt indeksowania światów mentalnych użytkowników języka podczas ich akcji komunikacyjnych oraz (ii) akt ustanawiania relacji dostosowywania pomiędzy światami mentalnymi skorelowanymi z daną wypowiedzią (światem na wejściu oraz światem prefabrykowanym w akcie lokucyjnym). Czynność perlokucyjna jest działaniem językowym motywowanym intencjami perlokucyjnymi (komunikacyjnymi), którego skutkiem są zmiany mentalne w umysłach odbiorców (lub obserwatorów), niezależnie od tego, czy nadawca jest świadomy tych zmian. Intencje perlokucyjne są z kolei celami wypowiedzania się. Sposób ich realizacji zależy nie tylko od właściwości aktów mowy, lecz również od interpretacji wypowiedzi, dokonywanych przez odbiorców i obserwatorów. Wreszcie czynność referencji komunikacyjnej jest aktem skierowania się nadawcy do odbiorcy komunikatu.

Czynności obrażania jako akty mowy charakteryzują się różnymi właściwościami, tworząc w ten sposób rozmaite typy. Z uwagi na wymiar wypowiedzeniowy aktu mowy, można wyróżnić akty obrażania afektywnego oraz nieafektywnego. Te pierwsze są realizowane przy pomocy wyrażenń nacechowanych afektem negatywnym, podczas gdy akty obrażania opozycyjnego typu są realizowane bez użycia wyrażenń afektywnych. Wśród aktów obrażania afektywnego można wyróżnić akty mowy identyfikowane jako akty obrazy z każdego punktu widzenia oraz akty mowy identyfikowane jako akty obrazy tylko z niektórych punktów widzenia. Język polski zawiera zasoby leksykalne oraz gramatyczno-semantyczne umożliwiające tworzenie wyrażenń charakteryzujących się różnym natężeniem nacechowania afektem negatywnym. Szczególną klasę wyrażenń języka polskiego tworzą te, które są nacechowane afektem negatywnym uniwersalnie. Ten rodzaj wyrażenń jest używany w aktach obrażania identyfikowalnych z każdego punktu widzenia. Z uwagi na wymiar lokucyjny aktu mowy, można wyróżnić akty samoobrażania, obrażania personalnego, obrażania kolektywnego, obrażania instytucjonalnego, obrażania stanów psychicznych, obrażania abstraktów oraz obrażania rzeczy. Kryterium tej typologii jest status ontologiczny obrażanego obiektu. Wypowiedzi samoobrażające są formułowane w osobie pierwszej. Takie akty stanowią istotny element praktyk kulturowych, w których osoby obrażane są zmuszane do publicznego samooskarżenia się lub wyznania grzechu. Przedmiotem obrażania personalnego jest osoba fizyczna. Obrażanie personalne może być bezpośrednie lub pośrednie. W pierwszym wypadku, obiektem obrażanym jest odbiorca wypowiedzi. Z kolei obrażanie kolektywne dotyczy grup ludzi z uwagi na różne kryteria: zawodowe, płciowe, etniczne, rasowe czy preferowanego stylu życia. Obrażanie instytucjonalne tym różni się od obrażania personalnego, że miejsce osoby fizycznej w akcie obrażania zajmuje osoba

prawna. Obrażanie abstraktów ma miejsce wtedy, gdy agens odnosi się w sposób obraźliwy do wartości, idei, funkcji, ról społecznych i innych tego typu bytów. Obiektem aktów obrażania rzeczy są konkrety, na przykład, takie jak: przedmioty kultu religijnego, emblematy, a nawet części garderoby (np. mundury). Wymienione typy aktów obrażania mogą mieć charakter audytoryjny lub nieaudytoryjny. W wymiarze illokucyjnym, akty obrażania różnicują się z uwagi na swoje funkcje podbudowywania różnego typu aktów makroilokucyjnych. W praktykach komunikacyjnych, obrażanie jako akt mikroilokucyjny uczestniczy w makroilokucyjnych akcjach krytyki, rejeckji, protestu, buntu oraz w mowie nienawiści. Z uwagi na strukturę światową aktów obrażania, można odróżniać eksplicytne akty obrażania od implicytnych aktów obrażania. Mechanizm mentalny tych drugich polega na tym, iż obrażając daną osobę, nadawca obraża pewien świat mentalny, który przez obrażaną osobę jest indeksowany jako cenny lub wartościowy. Z uwagi na wymiar perlokucyjny, należy przeciwstawiać akty obrażania, których skutkiem jest stan psychiczny obrażenia się od aktów obrażania nie wywołujących tego skutku. Obrażanie się jest efektem aktywacji w umyśle osoby obrażanej mechanizmu „pasa ochronnego”. Drugoplanowym skutkiem tego rodzaju obrażania jest przeprowadzenie – w akcjach komunikacyjnych - przez obrażaną osobę aktu kontrobrażania.

Akty prototypowego obrażania charakteryzują się specyficzną architekturą. Ich „etymologicznym wzorcem” jest żydowski akt obrzezania dziecka. Czasowniki: *obrażać* i *obrzezać* posiadają wspólny rdzeń słowotwórczy. To wskazuje, że pochodzą one od starosłowiańskiego czasownika **rězati*. Badania historyczne pozwalają na akceptację stwierdzenia, że proces specyfikacji szerokiego znaczenia czasownika *obrażać*, dokonał się w XV i XVI wieku. Przyjmując założenie, iż procesy zmiany znaczeń leksemów są wywoływane przez zmiany językowych obrazów świata, kodowanych w przestrzeniach mentalnych użytkowników języka, można przyjąć hipotezę, że upowszechniające się w społeczeństwie polskim przekonania antysemityczne wywołały proces specyfikacji znaczenia tego czasownika. Można bowiem wykazać, że w wyniku amalgamacji (fuzji) pierwotnej przestrzeni mentalnej czasownika *obrażać* z przestrzenią mentalną leksemu *obrzezać*, doszło do ukonstytuowania obecnego znaczenia analizowanego słowa, oznaczającego illokucyjny akt obrażania. Z tego punktu widzenia, wzorcem dla ukonstytuowania się prototypu aktu obrażania jest akt ukrzyżowania Chrystusa przez Żydów, gdyż w języku staropolskim czasownik *obrażać* był wzorcowo używany we współczesnym znaczeniu czasowników: *kaleczyć* oraz *ranić*. Zgodnie z tą hipotezą, prototypowe akty obrażania charakteryzują się następującymi właściwościami: uniwersalną afektywnością, audytoryjnością,

bezpośredniością, personalnością, oraz eksplicytnością. Akty obrażania, które nie charakteryzują się którąś z wymienionych cech, są peryferyjnymi aktami obrażania.

Skonstruowany model aktu prototypowego obrażania wyznacza kryterium fortunności, zgodnie z którym wypowiedź W wyartykułowana na gruncie języka polskiego przez osobę X, w sposób S, w sytuacji komunikacyjnej K, jest rozumiana z punktu widzenia obserwatora O jako prototypowy akt obrazy obiektu Y wtedy, gdy spełnione są wszystkie, niżej wyszczególnione warunki: (i) na poziomie wypowiedzeniowo-lokucyjnym – (1) wypowiedź W jest sformułowana przez osobę X (nadawcę) przy pomocy wyrażen języka polskiego, nacechowanych afektem negatywnym; (2) negatywne nacechowanie wyrażen za pomocą których X formułuje wypowiedź W, jest identyfikowalne z punktu widzenia obserwatora O; (3) osoba X formułując wypowiedź W, antywartościuje lub dewaluuje, w określonej domenie aksjologicznej D, osobę Y (odbiorcę) na gruncie pewnego świata atakującego S_a ; (4) osoba Y (odbiorca) dokonuje recepcji wypowiedzi W na gruncie pewnego świata na wejściu S_i , w którym Y jest wartościowany pozytywnie w domenie aksjologicznej D; (5) z punktu widzenia obserwatora O (jego koncepcji obrażania) świat S_i nie jest światem toksycznym; (ii) na poziomie illokucyjnym – (6) osoba X (nadawca) indeksuje świat atakujący S_a markerami realności oraz turpizmu; (7) osoba X (nadawca) wytwarza świat atakujący S_a na gruncie świata S_r indeksowanego przez nią markerem realności i konkretności; (8) osoba Y (odbiorca) indeksuje świat atakujący S_a markerami realności i turpizmu; (9) osoba Y (odbiorca) indeksuje wytwarzany przez nią świat na wejściu S_i markerami afirmatywności i „mojowości”; (10) osoba X (nadawca) ustanawia relację dostosowania kierunkowego świata atakującego S_a do świata S_r ; (11) osoba Y (odbiorca) ustanawia relację dostosowania kierunkowego (i) świata S_i do świata S_a lub (ii) świata S_a do świata S_i ; (12) z punktu widzenia obserwatora O, indeksy światów: S_a , S_i , są identyfikowalne; (iii) na poziomie perlokucyjnym – (13) jeśli zachodzi (11i), to osoba Y (odbiorca) manifestuje zachowania submisyjne (niewolnicze) względem osoby X (nadawcy); (14) jeśli zachodzi (11ii), to osoba Y (odbiorca) ustanawia performatywnie, w charakterze „pasa ochronnego”, relację obrażenia siebie przez osobę X (nadawcę) za pomocą wypowiedzi W, manifestując fakultatywnie zachowania obronne w postaci aktów kontrobrażania; (15) jeśli zachodzi (11i), to z punktu widzenia obserwatora O, zachowania submisyjne (niewolnicze) osoby Y (odbiorcy) względem osoby X (nadawcy) są identyfikowalne; (16) jeśli zachodzi (11ii), to z punktu widzenia obserwatora O, ustanowienie przez osobę Y (odbiorcę) relacji obrażenia jej przez osobę X (nadawcę) za pomocą wypowiedzi W jest identyfikowalne.

W pracy sformułowano wiele hipotez, których rozwinięcie wymaga dalszych, żmudnych badań. Można zasadnie stwierdzić, że każda występująca w niej konstatacja jest daleko posuniętą, śmiałą hipotezą. Nie oznacza to jednak, że rozprawa ma charakter spekulatywno-filozoficzny. Liczne odwołania do materiału empirycznego stanowią narzędzie weryfikacji formułowanych hipotez.

Summary

The subject of the dissertation is the field of linguistic activities performed by users of the Polish language, which in linguistic and legal literature are described as speech acts of insulting or of defamation. In turn, the goal is to highlight the necessary and sufficient conditions that must exist so that we can effectively decide on the offensive nature of speech acts. Speech theorists clarify specific speech acts by formulating the conditions of their fulfillment whose satisfaction determines the recognition of its effectiveness. Since the universe of offensive acts is a class of language objects characterized by family resemblance, it should be assumed that different types of insults, constituted by various criteria, are correlated with differing conditions of the fulfillment, although remaining in relationships of family resemblance. Just as "insulting has more than one name", so its fulfillment conditions may vary depending on the communication context in which speech acts are articulated. For this reason, the purpose of the work is limited to formulating fulfillment conditions for prototype insults. Fulfillment conditions, correlated with illocutionary types of language activities, are their specific properties - both structural and contextual. Identifying them requires the construction of a theoretical model, enabling the specification of various types of speech acts of insulting and, as a consequence, different types of conditions of fulfillment for these acts.

The act of speech is understood as a fusion of the following constituent activities: (i) an utterance, (ii) a locutionary act, (iii) an illocutionary act, (iv) a perlocutionary act and (v) a communication reference act. An utterance is the act of producing a speech sound or an inscription based on a given language. An utterance is understood as the implementation of any expression of a given language in appropriate physical material. Performing this task requires communication participants to be familiar with a specific language understood as langue (in opposition to parole). A locutionary act is a fusion of: (i) the act of semantic reference understood as the intentional reference of a speaker by means of expressions of a given language to some object in a given mental world, (ii) the act of predication understood as the act consisting in assigning attributes to the object of the reference by means of the expression, (iii) the act of constituting a situation understood as an act of synthesis of a certain propositional being and (iv) the act of placing this situation in a specific mental world. The illocutionary act is modeled as (i) the act of indexing the mental worlds of language users during their communication activities, and (ii) the act of establishing a direction of fit relationship between mental worlds correlated with a given speech act (the world at the input

and the prefabricated world by the locutionary act). A perlocutionary act is a linguistic activity motivated by communication intentions, which results in mental changes in the minds of recipients (or observers), regardless of whether the sender is aware of these changes. Communication intentions are, in turn, the objectives of speaking. The manner of their implementation depends not only on the properties of speech acts, but also on their interpretation made by recipients and observers. Finally, the communicational reference act is the act of reference to the recipient by a sender.

Offenses as speech acts have different properties, thus creating different types. Due to the utterance dimension of the speech act, there are acts of affective and non-affective insults. The former are implemented using expressions marked by negative affect, while acts of oppositional type offense are implemented without the use of affective expressions. Among the acts of affective offense, there are speech acts identified as offensive acts from every point of view and speech acts identified as offensive acts only from certain points of view. The Polish language contains lexical, grammatical, and semantic resources enabling the creation of expressions characterized by varying intensity of negative affect. A special class of expressions of the Polish language are those that are universally negative. This type of expression is used in offenses identifiable from every point of view. Due to the locutionary dimension of the speech act, one can distinguish acts of self-offending, personal insulting, collective insulting, institutional insulting, insulting mental states, insulting abstractions and insulting things. The criterion for this typology is the ontological status of the offended object. Self-offending statements are formulated in the first person. Such acts are an important element of cultural practices in which offended people are forced to publicly indict themselves or confess their sins. The subject of personal insulting is a natural person. Personal insulting may be direct or indirect. In the first case, the object offended is the recipient of the speech act. Collective insults, in turn, affect groups of people due to various criteria: professional, gender, ethnic, racial or preferred lifestyle. Institutional insults differ from personal insults in that a natural person takes the place of an individual in the act of insulting. Acts in which abstract entities are insulted, occurs when the language user offensively refers to values, ideas, functions, social roles and other such entities. Acts in which things are offended, may be directed toward items of religious worship, emblems, and even clothing (e.g. uniforms). These types of offenses may be auditory or non-auditory. In the illocutionary dimension, the offending acts differ due to their functions of building various types of macroillocutionary acts. In communication practices, insulting as a microillocutionary act participates in macroillocutionary actions of criticism, rejection, protest, rebellion, and hate

speech. Due to the global structure of offenses, one can distinguish between explicit offenses and implicit offenses. The mental mechanism of the latter is that by insulting a person, the sender insults a certain mental world, which is indexed by the offended person as valuable. Because of the perlocutionary dimension, offenses that result in a mental state of offense against offenses that do not have this effect should be contrasted. Feeling offended is the result of activating the "protective belt" mechanism in the mind of the offended person. The secondary effect of this type of offense is that the offended person performs a counter-offending act in communication.

Acts of prototype insults are characterized by specific architecture. Their "etymological pattern" is the Jewish act of circumcision of a child. Verbs: *to insult* (in Polish *obrażać* and *to circumcise* (in Polish *obrzezać*) have a common word-formation core. This indicates that they come from the Old Slavonic verb **rězati*. Historical research allows acceptance of the statement that the process of specifying the broad meaning of the verb *to offend* (*obrażać*) took place in the 15th and 16th centuries. Assuming that the processes of changing the meaning of lexemes are triggered by changes in language images of the world, encoded in the mental spaces of language users, one can hypothesize that the anti-Semitic beliefs widespread in the Polish society triggered the process of specifying the meaning of this verb. It can be shown that as a result of the amalgamation (fusion) of the primitive mental space of the verb *to insult* (*obrażać*) with the mental space of the lexeme *to circumcise* (*obrzezanie*), the current meaning of the analyzed word, designating the illocutionary acts of insulting, has been constituted. From this point of view, the pattern for constituting the prototype of the act of insulting is the act of the crucifixion of Christ by Jews, because in the Old Polish language the verb *to insult* (*obrażać*) was exemplarily used in the modern sense of the verb *to hurt*. According to this hypothesis, prototype insults are characterized as universal, affective, auditory, direct, personal, and explicit. Acts of insulting that do not have any of these characteristics are peripheral.

The constructed model of the prototype act of insulting determines the criterion of fulfillment, according to which the speech act W articulated on the basis of the Polish language by the person X, in the way S, in the communication situation K, is understood from the point of view of the observer O as a prototype act of insulting the object Y when they have met all the conditions listed below: (i) at the utterance and locutionary level - (1) the statement W is formulated by the person X (the speaker) using Polish expressions marked by negative affect; (2) the negative marking of the expressions by which X formulates the statement W is identifiable from the point of view of observer O; (3) the person X, while

formulating the statement W , anti-values or devalues, in the specific axiological domain D , person Y (the recipient) on the basis of a certain attacking world S_a ; (4) the person Y (the recipient) receives the speech act W on the basis of a certain world S_i at the input, in which Y is positively evaluated in the axiological domain D ; (5) from the point of view of observer O (his insulting concept), the world of S_i is not a toxic world; (ii) at the illocutionary level - (6) the person X (the speaker) indexes the attacking world S_a with reality and turpism markers; (7) the person X (the speaker) creates the attacking world S_a on the basis of the world S_r , world indexed by him with markers of reality and concreteness; (8) the person Y (the recipient) indexes the attacking world S_a with reality and turpism markers; (9) the person Y (the recipient) indexes the world S_i he produces at the input with markers of affirmation and "at-homeness"; (10) the person X (the speaker) establishes the direction of fit relationship between the attacking world S_a and the world S_r ; (11) the person Y (the recipient) establishes the relationship of directional adjustment of (i) the world S_i to the attacking world S_a or (ii) the attacking world S_a to the world S_i ; (12) from the point of view of the observer O , world indexes of S_a and S_i are identifiable; (iii) at the perlocutionary level - (13) if (11i) holds, then the person Y (the recipient) manifests submissive (slave) behavior towards the person X (the speaker); (14) if (11ii) holds, then the person Y (the recipient) establishes performatively, as a "protective belt", the relation of insulting her (him) by the person X (the sender) by means of the speech act W , optionally manifesting defensive behavior in the form of counter-offending acts; (15) if (11i) holds, then from the viewpoint of the observer O , the submissive (slave) behavior of the person Y (the recipient) relative to the person X (the speaker) is identifiable; (16) if (11ii) holds, then from the point of view of the observer O , the establishment by the person Y (the recipient) of the relation of insulting Y by the person X (the speaker) by means of the speech act W is identifiable.

The paper formulates many hypotheses, the development of which requires further, painstaking research. It can be reasonably stated that every statement contained in it is a far-reaching, bold hypothesis. This does not mean, however, that the dissertation is speculative and philosophical in nature. Numerous references to empirical material are a tool for verifying the hypotheses.